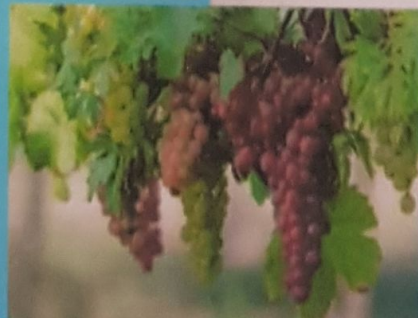
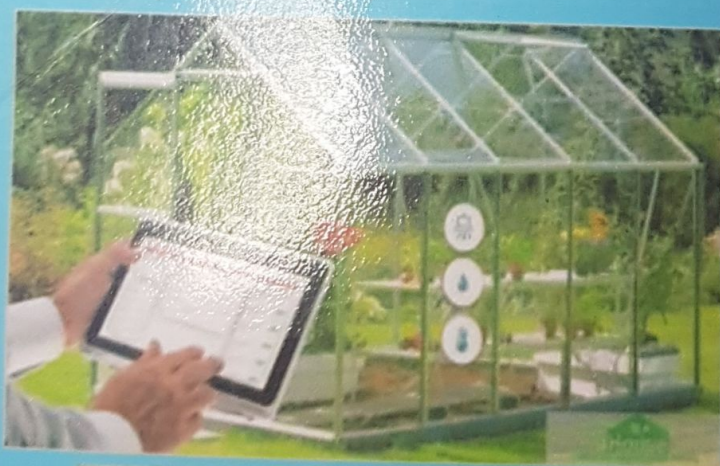

ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҰЫЛ ХОЖАЛЫҒЫ
МИНИСТРЛИГИ

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН АҰЫЛ ХОЖАЛЫҒЫ ҲӘМ
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНСТИТУТЫ

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН АҰЫЛ ХОЖАЛЫҒЫ ҲӘМ
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНСТИТУТЫНДА 2021-ЖЫЛДЫҢ
10-11 ДЕКАБРЬ КҮНЛЕРИ ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ 29-ЖЫЛЛЫҒЫ ҲӘМ АҰЫЛ ХОЖАЛЫҚ
ХЫЗМЕТКЕРЛЕРИ КҮНИНЕ БАҒЫШЛАНҒАН
«АҰЫЛ ХОЖАЛЫҒЫНДА ЖАСЛАРДЫ ҚОЛЛАП ҚУҰАТЛАҰ ҲӘМ
ХАЛЫҚ АРАСЫНДАҒЫ БЕККЕМЛЕҰДЕГИ МАШҚАЛАЛАР
ҲӘМ ИМКАНИЯТЛАР»
МАҚАЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИЛИМИЙ-ӘМЕЛИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРЫ ТОПЛАМЫ

QORAQALPOG'ISTON SHAROITIDA O'SADIGAN RAVOCH (RHEUM L) TURLARINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARINI BAHOLASH VA ETISHTIRISH TEXNOLOGIYASINI ISHLAB CHIQISH

Jolibekov B., Pazilbekova Z., Aqseytov J.

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10-apreldagi "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda etishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish ehora-tadbirlari to'g'risida №4670 son PQ qaroriga asosan dorivor o'simliklar etishtirish va qayta ishlashni yanada rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish, sohaning eksport salohiyatini oshirish, shuningdek, ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalash zarurligini ko'rsatmoqda. Shu boisdan xam dorivor o'simliklarni etishtirish xom-ashyo bazasini yaratish borasida qabul qilingan qonun va qarorlar ijrosini ta'minlash, mahalliy floraga mansub bo'lgan dorivor o'simliklarni o'rganish, etishtirish usullarini ishlab chiqish hamda mahalliy farmatsevtika korxonalariga etkazib berish uchun, axolini tabiiy dori-darmonlarga bo'lgan talabini qondirish maqsadida Rheum o'simligi turlarin o'simligini ko'paytirish texnologiyasini ishlab chiqish kabi dolzarb masalalarni ilmiy asoslash agrar fanida dolzarb hisoblandi.

Mamlakatimizda yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda etishtirish, qayta ishlash, aholini sog'lig'ini saqlash, kasalliklarni oldini olish va davolash, tibbiy yordam sifatini oshirish kabi ijtimoiy siyosiy sohadagi muhim masalalarning echimiga qaratilgan keng qamrovli tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Qoraqalpog'iston O'zbekiston Respublikasining Shimoliy-G'arbiy tekislik hududida Amudaryoning quyi quyar bo'limida joylashgan bo'lib, uning umumiy er maydoni 166,6 ming kvadrat kilometrni tashkil qiladi. Qishloq xo'jaligi uchun yaroqli bo'lgan er maydonlari Amudaryo deltasida joylashgan bo'lib, ular iqlim sharoiti bo'yicha cho'liston zonaning shimoliy hududlariga kiradi. Qoraqalpog'istonning iqlimi keskin kontinental va haddan tashqari qurg'oqchiligi bilan xarakterlanadi. Yoz oylari juda issiq, qishi sovuq bo'lib keladi.

Rovoch (Rheum L) — torondoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'tsimon o'simliklar turkumi, sabzavot ekini. Asosan, Osiyoda o'sadigan 50 gayerin turi bor. O'zbekistonda 3 turi yovvoyi holda o'sadi. Dehqonchilikda sabzavot P. (R.undulatum) turi Yevropa mamlakatlari, AQSH, Xitoy, O'rta Osiyoda ekiladi.

Ildizi yo'g'on, sertarmoq, ildizpoyali. Poyasi tik, bo'yi 2 m gacha boradi. Bargi yirik, oddiy, bandi uzun (1,5mgacha), sersuv, nordon, yeyishli, limon. va olma kislotasiga boy. Gullari mayda, to'p guli ro'vaksimon. Gultojbargi 6 ta, oqish pushti yoki qizil. Mevasi 3 qirrali, qizil qo'ng'ir pistacha. Barg bandi ko'klamdan boshlab iste'mol qilinadi, undan souslar, kompot, kisel, murabbo, konfet, kvas tayyorlashda foydalaniladi. Ayrim turlarining ildizi qadimdan oshlovchi modda sifatida ishlatiladi. Ildizi va ildizpoyasi tarkibida 3—6%

antraglikozid, 6—12% oshlovchi moddalar bor. Panjasimon (*R. palmatum*) dorivor o'simlik sifatida o'stiriladi. Iddizidan tayyorlangan preparatlar (kukun, damlama va nastoykalar) surunkali kabziyat hollarida surgu sifatida ishlatiladi. *R. urug'i*, ko'chati va ildizbachkilaridan ko'paytiriladi. Ekilganidan keyin 2 yildan barg bandiolib ishlatiladi. Hosildorligi 6—7yili 250—400 s/ga.

*Rheumtataricum*L., Polygonaceae Lindloilasining *Rheum*L. qarindoshi, cho'lda joylashgan ko'p yillik efemertsu o'simlik. *Rheumtataricum*L. Endemicturi Orol dengizi, Janubiy Balxash va G'arbiy Qozog'istonda juda ko'p. Xom ashyoning asosiy manbai o'simlikning kuchli vertical ildizlardan iborat erosti qismidir. *Rheumtataricum*L. o'simlikning xomashyosi (o'simlikning erosti ildizlari) Qozog'iston Respublikasi davlat dori fondining ro'yxatiga kiritilgan. (Turalieva G.A 2020) *Rheumtataricum*L 25-60 sm, kata barglari boladi. Gullari rangi oqchil sariq yoki qizil, 2-3 ta donadan bir erga toplangan boladi. Ildiz va mevalarda terini qayta ishlash uchun ishlatiladigan qimmatbaho taninlar va rang beruvchi moddalar (to'qsariq-qizil) mavjud. Shuningdek, an'anaviy tibbiyotda oshqozon kasalliklarini davolash vositasi sifatida ishlatiladi (tozalovchi). (G. Gintzburger, K. N. Toderich, B. K. Mardonov and M. M. Mahmudov 2003)

Ko'p yil yashagan *Rheumtataricum*ning barglari 80-90 sm erni egallaydi. *R. tataricum* Qoraqalpog'iston Respublikasi Usturtda hamma erlarida ushraydi. *R. tataricum* erta bahordan boshlab ildizi er ustiga yaqin joylashgan bolimi bilan kishkina kurtaklari tuproqni kutarib, kukarib shiqadi. Vegetatsiyalik rivojlanish erta bahordan boshlanadi. Yoz oylarining ortalarida ozinig usish rivojlanish jarayonlarin toqtatib, uruq beradi. *R. tataricum* aprel oyining oqirgi 10 kunligida gullaydi, may oyining oqirlarida unig urug'lari pishadi. Orta yoshdagi *R. tataricum* urug'ning ortacha soni 700-800 donadan kam bolmaydi. Agarda u o'simlikning poyasi tashqi postlog'idan ajratib yeb korilsa juda mazali kiselning tamini esga tushiradi. Demak, bu o'simliknig tarkibida qant bolishi ham mumkin. *R. tataricum* tarkibida suvning mig'dori 90-95% ga etadi. (Saparniyazov J. Ametov M. 1993.)

Kuchli ildizi bo'lgan ko'p yillik o'simlik ildizlarda 15-17% tanin bor va mevalarning po'stlog'i 7 dan 13% gacha, sifatli 65-70% gacha (Pavlov, 1947) va I. V. Larinning so'zlariga ko'ra (1950), urug'lardagi taninlar 18% gacha. tizimi, ildizpoyalari 5-6 sm qalinligi, vertical qora-jigarrang bilan qoplangan. (Erejepov S.E. 1974)

Rheum rhaponticum vatani Tibetdir. Ko'p yillik o'simlik, namlikni yaxshi ko'radigan va sovuqqa chidamli (Grenlandiyada ochiq joylarda o'sadi). Tuproq engil, qumli yoki qumli tuproqlarni yaxshi ko'radi, albatta chuqur o'stiriladi, chunki uning ildizi 2,5 m chuqurlikka singib ketadi. *R. rhaponticum* uzoq umr ko'radigan o'simlik bo'lib, u bir joyda 20 yildan ortiq vaqt davomida o'zini yaxshi his qiladi. Ildizpoyani ajratish bilan u tez va osonlik bilan ko'payadi va urug'lardan *R. rhaponticum* etishtirish foydali emas, chunki petioletlarni 2-3 yildan keyin yig'ish mumkin bo'ladi.

*Rheumtanguticum*ning ildizlari (*R. Palmatum* yoki *R. tanguticum*) shifobaxsh xususiyatlarga ega. Bu miloddan avvalgi 3000 yil davomida Xitoy xalqiga ma'lum bo'lgan. Tangutravochi Rossiyaga 1872 yilda Markaziy Xitoydan

Nikolay Mixaylovich Prjevalskiy tomonidan olib kelingan. Sankt-Peterburg imperatori botanika bog'ining direktori Eduard fon Regel qimmat baho yukni qabul qilgan. Ravoch urug'larining shakli va rangi bilan grechka urug'iga o'xshashligi diqqatga sazovordir, chunki ular bir-biriga bog'liqdir. Bir necha yil o'tgach, Regel tomonidan tashkil etilgan ekspeditsiyalar bu o'simlikni Markaziy Osiyoda, Sibirda, Kavkazda va Uzoq Sharqda yovvoyi tabiatda topdilar.

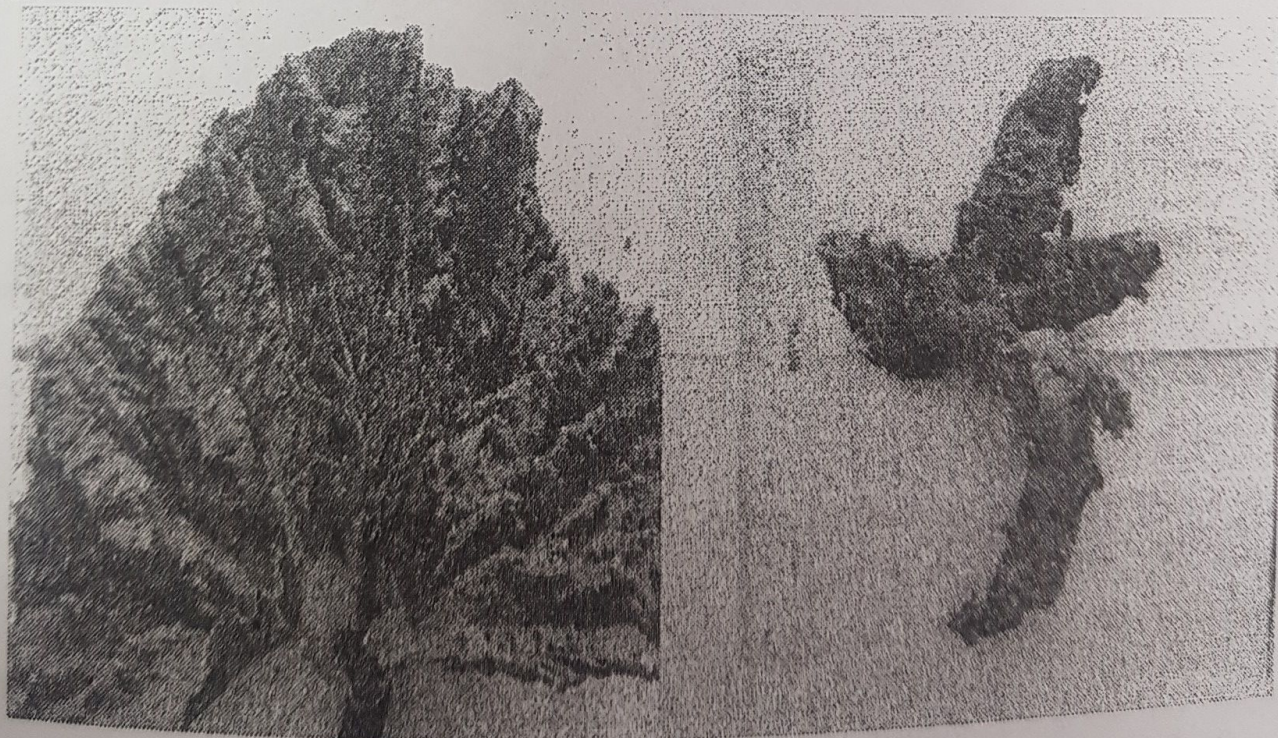
Rheum maximowiczii- ko'p yillik o'simlik ildizpoyasi qalin, poyasi bargsiz, kuchli, balandligi 40-100 sm va qalinligi 8-20 mm. Barcha barglar katta, qisqa yassilangan, odatda 2-3 baravar qisqa, uzunligi 18-50 sm va kengligi 20-60 sm, dumaloq, bo'yi biroz to'lqinli, pastki qismida ikkala yon tomonida yoki faqat er u'sti bo'ylab va chiqib ketuvchi tomirlari bor pastki tomondan tomirlar juda zich qoplangan.

Rheum L turlari tibbiyotga kirish tarixi juda qiziq. Miloddan avvalgi 2700 yilda, bu o'simlik Xitoyda ish haydovchi sifatida ishlatilgan. XIII asrda taniqli sayyoh Marko Polo Xitoyga tashrif buyurgan va evropaliklarga birinchi bo'lib rheum haqida ma'lumot bergan. 1871 yilda taniqli rus sayohatchisi N.M.Prjevalskiy Kokunur daryosidan ushbu o'simlikning yovvoyi turini topdi va uning urug'ini Sankt-Peterburgga yubordi. Rheum L turlari Sankt-Peterburg botanika bog'ida o'stiriladi va madaniy o'simlik sifatida tarqaladi. Rheum L turlari hozirda Rossiya va Qirg'izistonda madaniy o'simlik sifatida etishtiriladi.

2021-yil aprel oyida Ustur tegisligiga ekspeditsiya tashkilashtirilib, u erda. Rheum L tu'rlarin fenologik kuzatish ishlari olib borildi. Olib borilgan izlanishlarda harqil kordinatlarda kuzatuvlar olib borildi.

44.498083,58.20853- shu kordinatada *Rheum tataricum* L.tarqalishi 9 m kvadratda 25ta dona ushradi.

44.503322,58.208656 bu kordinatada bolsa 18ta dona Rheum tataricum borligi aniqlandi. Kuzativ olib borilgan o'simliklardan analiz ushun namunalar olindi.

Rheum tataricum L.olingannamunalar

Qoraqalpog'iston sharoitida o'sadigan *Rheumtataricum L.* taqalishini hisoblash
(44.503322,58.208656)

Rheumtataricum L.(44.498083,58.20853)

FOYDALANILGANADABIYOTLARRO'YXATI

1. Saparniyazov J. Ametov M. "Qaraqalpaqstanin' ta'biy joylaw rayonlarin jaqsilaw ha'm onnan paydalaniw usillari" 105b No'kis-1993
2. Flora Karakalpakii, Eyo Xozyaystvennaya xarakteristika, İspolzovanie i oxrana S.E.Erejepov 1978.
3. G. Gintzburger, K. N. Toderich, B. K. Mardonov and M. M. Mahmudov "Rangelands of the arid and semi-arid zones in Uzbekistan" 253p 2003